

الگوی مدیریتی امام علی (ع) از منظر سرمایه اجتماعی

(مبانی سرمایه اجتماعی در کلام امیرمؤمنان علی (ع))

بهرام منتظری

استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا

montazeri@iaush.ac.ir

bmontazeri12@yahoo.com

چکیده

با توجه به اهمیت و جایگاه امروزه روز مفهوم سرمایه اجتماعی در اداره ی جامعه های بشری این مقاله در صدد است که این موضوع را در سیره برجای مانده از امام امیرالمؤمنین علی ع بررسی نماید و بیان بدارد که امام به حق ناطق علاوه بر توجه به سرمایه اقتصادی و مالی به سرمایه اجتماعی به اصطلاح امروزی توجه دقیق هم داشته اند و در مباحث مدیریتی از آن بهره ها برده اند.

مقاله حاضر مبتنی بر روش تحقیق توصیفی- تحلیلی با رویکردی تاریخی و کتابخانه ای است و جمع آوری اطلاعات بصورت فیش برداری می باشد.

کلیدی واژگان

امیر المومنین علی ع ، سرمایه اجتماعی، مدیریت ، تقوا ، عدالت.

مقدمه

در قرون معاصر برای توسعه ، مدیران بیشتر از آنچه به سرمایه ی اقتصادی و فیزیکی و انسانی نیازمند باشند به سرمایه اجتماعی محتاج اند، بدلیل اینکه در جامعه ای که بی توجه به سرمایه اجتماعی است حتما از سرمایه های اقتصادی و مالی به نحوه احسن استفاده نخواهد شد.

سرمایه اجتماعی به زندگی فرد در بین گروه های اجتماعی معنا و مفهوم می بخشد و زندگی را جذاب تر و لذت بخش تر می سازد. (الوانی و شیرانی، 1383: 2).

در مورد اهمیت مفهوم سرمایه اجتماعی در ساختار مدیریت دوران خلافت امام علی ع می توان بیان نمود که توجه به مولفه های سرمایه اجتماعی در قالب مدیریت ارزشی الهی در بسیاری از کلام علی ع در خطبه ها و نامه ها و عملکرد امام علی ع بوضوح مشاهده می گردد و حضرت ع در توجه و عمل به مولفه های سرمایه اجتماعی همچون تقوا، صداقت ، وفای به عهد، ساده زیستی، تواضع ، عدالت و عنایت به زیر دستان خود بسیار تاکید دارند.

1. مفهوم سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از دو مفهوم سرمایه و اجتماع تشکیل شده است و بدین خاطر می توان این مفهوم را دارای دو ماهیت فزاینده و غیر فردی دانست.

کلمن فعالیت فعالان در قالب های فردی و سازمانی و ساختارهای اجتماعی می شود و به صورت ضمنی روابط میان گروه ها و افراد را احاطه می کند (colman, 1990: 56)

یادآور می گرد مانند دیگر مفاهیم اجتماعی ده ها تعریف از این مفهوم شده است و اما همه این تعاریف مشابهت بسیار با تعریف ارایه شده دارد بدین خاطر در این مقاله به همین تعریف اکتفا می گردد.

2. فواید سرمایه اجتماعی

جامعه ای که دارای سرمایه اجتماعی و بدان توجه خاص می نماید را می توان جامعه ای با پیوند های محکم و ارزش ها و اعتقادات و باورهای مشترک و اعتماد بسیار و همکاری تنگاتنگ تعریف نمود. برخی از فواید حاصل از سرمایه اجتماعی در جامعه چنین است:

- رشد و گسترش اعتماد در جامعه و سازمان های داخلی آن ؛

-ترویج یافتن فعالیت های گروهی و ممانعت از تک روی نمودن افراد؛

-افزایش خلاقیت و نوآوری در جامعه؛

-جسارت افراد جامعه در پذیرش ریسک با توجه به اجرای کار گروهی و روابط مبتنی بر اعتماد و صداقت. (رحمانپور، 1382: 8)

3. ارزش های دینی مهم ترین مولفه سرمایه اجتماعی

با دقت در عناصر اصلی در تعریف سرمایه اجتماعی مانند اعتماد به هم نوع ، صداقت در کارها و جدیت در آن، منافع جمع را بر منافع فردی ترجیح دادن، خبرخواهی برای افراد جامعه و عقلانی رفتار کردن و عدالت محوری و... بدرستی می توان ادعا نمود که مفهوم سرمایه اجتماعی ریشه در تفکر توحیدی الهی اسلام ناب محمدی دارد و اذعان داشت که عناصر ارزشی و سرمایه های دین توحیدی اسلام به عنوان ابزار رشد و موفقیت سرمایه اجتماعی در جامعه است.

در نظام مدیریتی امام علی ع که برگرفته از آموزه های الهی اسلام است، ارزش ها و سرمایه های دینی اسلام در راس مولفه های سرمایه های اجتماعی قرار دارد. به گونه ای که می توان بیان داشت که شیوه ی مدیریتی امام علی ع مبتنی بر مولفه هایی است که ضمن تامین نیازهای مادی، توجه بنیادی به ارزش های الهی می کند. (اعتصامی و فاضلی، 1388: 12)

4. اصول سرمایه ی اجتماعی در مدیریت ارزشی

واژه ارزش از لحاظ لغوی به معنای قیمت ، قدر، رتبه، اعتبار و... می باشد و از لحاظ اصطلاح جامعه شناسی مشتمل بر واقعیت ها و اموری است که دارای مطلوبیت مورد در خواست بیشتر افراد جامعه باشد. (لعل علیزاده، 1399: 45)

هافستر از صاحب نظران روانشناسی ، ارزش ها را به دو دسته تقسیم می کند ارزش های موجود یعنی ارزش هایی که مورد مطالعه جامعه شناسان می باشد و ارزش های مطلوب که ارزش هایی است که موضوع علم اخلاق قرار می گیرد. (همان، 47)

آگ برن ونیم کف (1965) از صاحب نظران جامعه شناسی می گویند : ارزش اجتماعی، انگیزه ی گرایش های اجتماعی ، واقعیه یا امری است که مورد اعتنای جامعه قرار دارد. ارزش اجتماعی، انگیزه ی گرایش های اجتماعی می شود و گرایش های اجتماعی تمایلات کلی است که در فرد به وجود می آید و ادراکات بر حسب شخصیت افراد متفاوت است و به صورت شخصیت های قدرت گرا ، ثروت گرا، احترام گرا و... تجلی می کند. (آگ برن و نیم کف، 1344 : 158)

در دیدگاه اسلام اصول فطری الهی نهاده شده در انسان ها نیز در کنار عوامل اجتماعی و آداب و رسوم متغیرو گرایش های اجتماعی نیز وجود دارد. در واقع نظام ارزشی اسلام برگرفته از آیات نازل شده ی موجود در قرآن کریم و رهنمودهای اولیای الهی دین در رسیدن به کمال انسانی و قرب الهی و تعالی روحی و معنوی است. در این نظام فکری ، حاکمیت و مدیریت و تصمیم گیری براساس ارزش ها و باورها و اعتقادات حاکم بر جامعه منطبق بر ارزش های مورد نظر مدیران را حاکم ویا مدیر ارزشی می گویند. در مدیریت ارزشی تاکید اصلی بر توسعه و حفظ و تضمین ارزش های ساری و جاری مورد قبول الهی و مردم است.

در این جا می توان بیان کرد که مبانی سرمایه ی اجتماعی در مدیریت ارزشی اسلامی مبتنی بر مجموعه ای از مفاهیم ، مولفه ها ، ارزش ها و سرمایه های دینی است؛ مولفه هایی همچون خدا محوری ، حق باوری، آخرت گرایی، عدالت طلبی، معنویت طلبی، وحی گرایی، وفای به عهد ، مشورت، صبر، کوشش ، و... است. (تجلیل، 1366: 20)

در جامعه های غیر الهی مدیران از دانش ، مدیریت و سرمایه های اجتماعی به عنوان ابزار کارآمد برای دست یابی به خواسته های خود استفاده می کنند اما در نظام ترزشی الهی اسلام ، اهداف نهایی در برخورداری و بکار گیری از سرمایه های اجتماعی دستیابی به قرب الهی و نهادینه کردن اخلاق الهی است.

با بررسی های اجمالی به سیره نظری و عملی امیر مومنان علی ع در می یابیم مدیریت ایشان ع مدیریت ارزشی است. سرمایه های اجتماعی در مدیریت حضرت ع، شامل مولفه های عمومی و سرمایه های دینی و ارزشی است.

5. مدیریت در اندیشه امیر مومنان علی (ع)

امیر مومنان علی ع در توصیف حاکم و مدیر نکاتی را تبیین می نمایند :

الف) امانت بودن مدیریت

امیر مومنان علی ع مسند حاکم و مدیریت را امانتی الهی می داند که چند صباحی موقت به فرد سپرده شده است و مدیر یا حاکم باید از این مدیریت به شدت مراقبت کند:

وان عملک لیس لک بطعمه ولکنه فی عنقک امانه و.....(نهج البلاغه، نامه 53 و قریب این معنا در نامه 26 و حکمت 432)

(ب) مدیریت تکلیف الهی است نه حق فردی

امیر مومنان علی ع :

وانت مسترعی لمن فوقک لیس لک ان تقنات فی رعیه

وکسی که از تو بالاتر است از تو خواسته تا نگهبان آن باشی.

(ج) مدیر خادم قوم است

مدیر باید جایگاه خود را برای خدمت بخواهد، و. خدمت نباید وسیله ای برای حاکمیت باشد بلکه باید وسیله ای برای خدمت.(نهج البلاغه، نامه 53)

6. اصول سرمایه ی اجتماعی در مدیریت امیر مومنان علی ع

با توجه به مقاله بودن این نوشتار، بطور مختصر و پایه ای مطالعات اجتماعی به صورت موجز با عنوان اصول سرمایه ی اجتماعی در مدیریت امیر مومنان علی ع تقدیم می گردد:

(الف) اصل تقوای الهی

امیر مومنان علی ع ایمان و تقوای الهی را یک وظیفه و سرمایه اجتماعی می داند که حاصل تبعیت از آن سعادت مندی بشر در زندگی دنیا و آخرت است.(اعتصامی و فاضل، 1388، 19)

امام علی ع در نامه خود به مالک اشتر (نامه 53) و نامه های 26 و 31 و 69 و حکمت 415 نهج البلاغه بحث تقوای الهی مدیران را بیان می فرماید. در حقیقت مصداق بارز رعایت تقوا، حرکت بر پایه ی صداقت و حق، شفافیت و در نهایت، درستکاری است که خود یکی از مولفه های اساسی سرمایه ی اجتماعی محسوب می گردد.

(ب) اصل تواضع و حلم

امیر مومنان علی ع معتقد اند که مدیر و حاکم که می خواهد به واسطه ی ایجاد ارتباط شهروندان و افراد جامعه و به کار گیری آن ها به اهداف مورد نظر رسیده و فعالیت ها را سامان دهد، بایستی بتواند در برابر رفتارهای گوناگون مردم واکنش مناسب و توأم با صبر و تواضع داشته باشد.(نهج البلاغه، خطبه 207)

مسلم است که تواضع و حلم و بردباری زمینه ساز جلب نظر مردم به حکومت می شود و نوعی آرامش را در تصمیم گیری فراهم می آورد. می توان این اصل را در نامه های 46 و 69 و حکمت های 10 و 213 نهج البلاغه مشاهده نمود.

(ج) اصل گشاده رویی و خوش رویی

تأثیر خوش رویی بر مولفه های سرمایه ی اجتماعی قابل ملاحظه است. برا اعتماد مردم و جلب نظر آنان اهمیت والایی دارد. نتیجه اینکه این رفتار صحیح اجتماعی، زمینه ساز تقویت مولفه های دیگر سرمایه ی اجتماعی است.

امیر مومنان علی ع به مالک فرمان دادند که با مردم با چهره عبوس روبرو نشود و به آنها بهتان نزنند و به سبب اینکه بر آنها ریاست دارد، با برتری جویی از آنان روی برنگرداند؛ زیرا آنها برادران دینی و یاوران در استخراج حقوق هستند.(نهج البلاغه، خطبه 166، نامه 26 و 76 و حکمت های 5 و 9)

(د) اصل پرهیز از دنیا طلبی

در نظام مدیریت ارزشی اسلام، مفهوم ساده زیستی به افراد بویژه حاکمان و سردمداران سفارش شده است. امیر مومنان علی ع در خطبه 99 نهج البلاغه فرموده اند:

فلا تنافسوا فی عز الدنیا وفخرها ولا تعجبوا بزینتها ونعیمها من ضرائها وبوسها.....

پس به عزت و ارجمندی و فخر کردن در آن (دنیا) دل ننیدید و به زیور و نعمت آن (دنیا) فریفته نشوید و از سختی و رنج آن فغان نکنید....

امیر مومنان علی ع در خطبه 98 و همچنین در نامه های 21 و 45 و حکمت های 36 و 347 و 389 نهج البلاغه نیز این سفارش ها را بیان فرمودند. چنین رفتاری ضمن اعتماد سازی باعث تعهد و برقراری رفتار مبتنی بر صداقت در جامعه می شود و در نهایت نیز عامل جلب

مشارکت عمومی در اداره ی حکومت خواهد شد و به عبارت دیگر ، پرهیز از دنیا طلبی موجب اثرگذاری بر چهار مولفه ی ، اعتماد ، تعهد، صداقت و مشارکت می گرددو این مهم در تقویت سرمایه ی اجتماعی سهم بسزایی دارد.

ه) اصل پرهیز از غرور و خودپسندی

تکبر و غرور و خود پسندی از بیماری های اخلاقی رفتاری شایع در مدیران غیر مهذب بوده وهست وخواهد بود.امیر مومنان علی ع کنار گذاشتن این صفات ناپسند را بسیار تاکید داشته و آراسته شدن به صفات پسندیده همچون تواضع وفروتنی در مقابل مردم را تعهدآور وعامل اعتماد ساز می دانند.(نهج البلاغه، نامه 53)

امیرمومنان علی ع در نهج البلاغه در خطبه های 207 و 234 و نامه 31 و حکمت 43 و 158 نیز مدیران خود را به پرهیز از غرور و خود پسندی سفارش می فرمایند.

و) اصل عدالت و انصاف

امیر مومنان علی ع در نامه به مالک اشتر می فرمایند:

آنگاه که بین خدا ومردم از یک سو ،وخویشتن یا بستگان نزديكت يا کسی از مردم که مورد علاقه توست، قرار گیری، انصاف را رعایت کن ؛ در غیر این صورت ، مرتکب ظلم شده ای (نهج البلاغه ، نامه 53).

حضرت ع در حکمت 476 می فرمایند:

عدالت را به کار بند واز ظلم وزور دوری کن، زیرا زور وفشار باعث می شود که مردم دیار خود را ترک کنند وظلم وستم ، مردم را به شمشیر وقیام (علیه حکومت) می خواند.

حضرت ع همچنین در نامه های 27 و 31 و 59 و 69 و حکمت 476 مدیران را به رعایت عدالت وانصاف فرمان داده اند.

نتیجه گیری

در این مقاله بطور بسیار موجز مفهوم سرمایه اجتماعی و اصول آن بیان شد و با توجه به فرمایشات امیر مومنان علی ع تبیین گشت که عوامل موثر بر مولفه های سرمایه اجتماعی را یک به یک اسلام ناب محمدی در تعالیم الهی در قرآن کریم و کلام گهر بار اهل بیت ع به سمع جهانیان رسانیده است.

مدیریت امیرمومنان علی ع به عنوان یک مدیریت نمونه والهی سرشار از توجه به سرمایه های اجتماعی بوده که منجر به پیدایش مدیریت ارزشی مبتنی بر شناخت ومحبت است؛مولفه هایی مانند تقوای الهی ، عدالت وانصاف ، تواضع ، پرهیز از خود پسندی ، گشاده رویی ، که همگی منجر به شبکه ارزشمندی از گروه های انسانی مرتبط با یکدیگر می شوداین پدیده بالاترین تاثیر را بر تقویت سرمایه اجتماعی دارد.

منابع

نهج البلاغه (1379) ترجمه ،علی نقی فیض الاسلام،تهران.ناشر مترجم.

اعتصامی، منصور، فاضلی کبریا،حامد.(1388)، درآمدی بر الگوی مدیریتی امام علی ع.اندیشه مدیریت ش2،

امیر شاهی ،میر احمد،(1997) مطالعه ارزشی سیستم ها، آمریکا، دانشگاه کورتین.

آگ برن و نیم کف، (1344)، زمینه جامعه شناسی، ترجمه آریانپور ، تهران ، دانشگاه تهران.

الوانی ، مهدی ،(1383)، سرمایه اجتماعی، اصل محور توسعه،نشریه تدبیر، شماره 147.

تجلیل ابو طالب (1366) ارزش ها و ضد ارزش ها در قرآن ،قم ، دفتر نشر انتشارات.

لعل علیزاده،محمد،(1399)، جامعه شناسی سیاسی، تهران ، پیام نور.

-Colman,James(1990),Social Capital in the Creation of Huaman Capital,American Journal of Sociology,No31

